

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری

پایان نامه کارشناسی ارشد

عنوان:

خرید و فروش دین در مذاهب اسلامی

استاد محترم راهنما: دکتر محمدتقی قبولی درافشان

استاد محترم مشاور: دکتر حسین ناصری مقدم

دانشجو: شیما نمازی مکی

زمستان ۹۴

بسمه تعالی

مشخصات پایان‌نامه تحصیلی دانشجویان

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان‌نامه: خرید و فروش دین در مذاهب اسلامی

نام نویسنده: شیما نمازی مکی

نام استاد راهنما: دکتر سید محمدتقی قبولی درافشان

نام استاد مشاور: دکتر حسین ناصری مقدم

رشته تحصیلی: الهیات و معارف اسلامی - فقه و مبانی حقوق اسلامی	گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی شهید مطهری
--	-------------------------------	---

تاریخ دفاع: ۹۴/۱۱/۵

تاریخ تصویب: ۹۱/۱۲/۲۲

تعداد صفحات: ۱۴۴

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

چکیده پایان‌نامه: خرید دین، معامله‌ای که در معاملات بانکی امروزه شناخته و با عناوینی مانند تنزیل، چک، سفته و برات مورد استفاده قرار می‌گیرد. در احکام دینی ما دین و بیع به صورت مجزا شناخته و حرمت و حلیت آن مشخص شده است، اما خرید دین در احکام گذشته به صورت مجزا بیان نشده و در چند دهه اخیر فقها به بررسی اقسام مختلف خرید دین پرداخته و حکم به جواز گروهی از اقسام آن و یا عدم آن داده‌اند و در قوانین ایران و آرای فقهای معاصر در بسیاری از مسائل رایج بانکداری جواز خرید دین قابل مشاهده و رؤیت است و با جمع آوری اطلاعات از کتب فقهی و احکام بانکی در این باره به این نتیجه خواهیم رسید که بیع دین در شکل‌های مختلف در بانک‌ها نمود پیدا می‌کند و مورد پذیرش فقها قرار گرفته است البته در صورتی که منجر به ربا نگردد مورد پذیرش می‌باشد.

امضا استاد راهنما

کلیدواژه: دین، بیع، خرید دین، ربا،

معاملات بانکی

فهرست

- ۱.....مقدمه
- ۲.....مبحث اول: تعریف مسئله و تبیین موضوع
- ۲.....مبحث دوم: ضرورت تحقیق و هدف
- ۳.....مبحث سوم: سؤال‌های اساسی تحقیق:
- ۳.....مبحث چهارم: پیشینه تحقیق
- ۴.....مبحث پنجم: جنبه جدید بودن و نوآوری در طرح
- ۵.....مبحث ششم: روش انجام تحقیق
- ۶.....فصل اول: کلیات
- ۷.....مبحث اول: ایقاع
- ۷.....مبحث دوم: عقد
- ۸.....گفتار اول - اقسام عقد
- ۱۱.....مبحث سوم: بیع
- ۱۲.....مبحث چهارم: دین
- ۱۳.....مبحث پنجم: ربا
- ۱۴.....مبحث ششم: معاملات بانکی
- ۱۶.....فصل دوم: بیع
- ۱۷.....مبحث اول: تعریف بیع
- ۱۷.....گفتار اول - تعریف لغوی
- ۱۷.....گفتار دوم: تعریف اصطلاحی

۱۹.....	مبحث دوم: حکم بیع.....
۲۰.....	گفتار اول: معاملات واجب.....
۲۱.....	گفتار دوم: معاملات حرام.....
۲۳.....	گفتار سوم: معاملات مکروه.....
۲۳.....	گفتار چهارم: معاملات مستحب.....
۲۳.....	گفتار پنجم: معاملات مباح.....
۲۴.....	مبحث چهارم: ارکان بیع.....
۲۴.....	گفتار اول: عقد بیع.....
۲۷.....	گفتار دوم: طرفین عقد (متبایعان).....
۳۰.....	گفتار سوم: عوضان.....
۳۴.....	مبحث پنجم: آثار بیع.....
۳۶.....	مبحث ششم: انواع بیع.....
۴۶.....	فصل سوم: دین.....
۴۷.....	مبحث اول: تعریف دین.....
۴۷.....	گفتار اول: تعریف دین در لغت.....
۴۷.....	گفتار دوم: تعریف دین در اصطلاح.....
۴۹.....	مبحث دوم: ارتباط قرض با دین.....
۵۰.....	مبحث سوم: دین به عنوان یک مال.....
۵۴.....	مبحث چهارم: ارکان دین.....
۵۴.....	مبحث پنجم: اسباب دین.....
۵۵.....	مبحث ششم: اقسام دین.....
۵۹.....	مبحث هفتم: ادای دین.....

۶۲.....	مبحث هشتم: مشروعیت دین
۶۷.....	فصل چهارم: ربا
۶۸.....	مبحث اول: تعریف ربا
۶۹.....	مبحث دوم: ادله حرمت ربا
۷۱.....	مبحث سوم: اقسام ربا
۷۱.....	گفتار اول - ربای معاملی
۷۲.....	گفتار دوم - ربای قرضی
۷۴.....	مبحث چهارم: راه‌های فرار از ربا
۷۶.....	مبحث پنجم: استثنائات ربا
۷۷.....	فصل پنجم: بیع دین
۷۸.....	مبحث اول: تعریف بیع دین
۸۰.....	مبحث دوم: ارکان بیع دین
۸۰.....	مبحث سوم: اقسام بیع دین
۸۱.....	مبحث چهارم: آراء صحت و بطلان بیع دین به‌طور مطلق
۸۳.....	مبحث پنجم: آراء درباره بیع دین به مدیون و غیر
۸۶.....	مبحث ششم: بیع دین به ثمن حال یا مؤجل
۸۶.....	مبحث هفتم: فروش دین به کمتر یا به بیشتر از خودش
۸۹.....	مبحث هشتم: آراء درباره بیع دین حال و مؤجل
۸۹.....	گفتار اول: بیع دین مؤجل مطلقاً
۹۱.....	گفتار دوم: بیع دین به دین
۹۸.....	گفتار سوم: بیع دین به دین در زمان معاصر

چهار

۱۰۲.....	مبحث نهم: آرا و نظرات معاصر
۱۰۴.....	فصل ششم: صور مختلف بیع دین
۱۰۵.....	مبحث اول: بیع دین در قانون ایران
۱۰۹.....	مبحث دوم: تنزیل
۱۰۹.....	گفتار اول: تعریف
۱۱۱.....	گفتار دوم: استفاده از تنزیل
۱۱۲.....	گفتار سوم: تنزیل و بیع دین
۱۱۳.....	گفتار چهارم: شرایط تنزیل
۱۱۳.....	گفتار پنجم: حکم تنزیل
۱۱۶.....	مبحث سوم: اسناد تجاری
۱۱۷.....	گفتار اول: برات
۱۱۹.....	گفتار دوم: فته طلب (سفته)
۱۲۰.....	گفتار سوم: چک
۱۲۴.....	مبحث سوم: حواله
۱۲۵.....	مبحث چهارم: اوراق قرضه
۱۲۶.....	گفتار اول: اقسام اوراق قرضه:
۱۲۹.....	نتیجه گیری
۱۳۲.....	منابع

پنج

مقدمه

پایان‌نامه‌ی پیش‌رو در باب موضوع بیع دین در مذاهب اسلامی می‌باشد که بزرگ‌ترین آیه قرآن به موضوع این بحث یعنی دین اشاره دارد و این بیانگر اهمیت بالای موضوع و تلاش در جهت رفع ابهاماتی است که به سبب نیاز جامعه در این مسئله رخ داده است، زیرا در جامعه کنونی با توجه به عدم تقسیم برابر سرمایه بین مردم و جوامع و همچنین پیشرفت روزافزون فعالیت‌های اقتصادی مابین کشورها و قاره‌ها، انجام می‌گیرد که از لحاظ دینی شناخته نشده است، اما با توجه به اینکه دین اسلام به‌عنوان دین برتر در بین ادیان نیاز است در صحت یا بطلان این قسم روابط و معاملات تجاری و اقتصادی، حکمی یافت شود تا جایی برای خدشه وارد کردن به اسلام و ورود حرام در مال مسلمین باقی نماند.

این پایان‌نامه با توجه به همین نیاز روز سعی کرده است تا به شبهات و احتمالاتی که در باب بطلان بعضی از معاملات بانکی، روابط اقتصادی، خرید و فروش‌ها و تسهیلاتی که امروزه بیان می‌شود، پاسخی بیابد.

ابتدا در فصول نخست بیع و دین به عنوان دو موضوع اصلی به‌طور مجزا و کامل مورد بررسی و بحث قرار گرفته و اقسام صحیح و باطل آنها معرفی می‌شود؛ با توجه به اینکه در خرید و فروش دین ادعای ربا وجود دارد این موضوع مورد بررسی قرار می‌گیرد تا بتوان خرید و فروش دین به‌طور صحیح شناخت. ابتدا اقسام مختلف بیع دین معرفی و سپس هر قسم را جداگانه از منظر فقهای مذاهب مورد نقد و بررسی قرار داده و ادله‌ی مورد استناد آنها بیان می‌گردد و نمونه‌های بارز بیع دین را که در روابط امروزی مورد استفاده است و آرا وارد بر آنها و همچنین قوانین موجود درباره‌ی بیع دین در قانون ایران بیان می‌شود، امید است که این بررسی‌ها که به شکل جمع‌آوری اطلاعات و تحلیل و بررسی است یاریگر نیاز جامعه اقتصادی باشد، زیرا در احکام دینی و آرا مراجع عظام به‌طور مستقل درباره‌ی این موضوع بحث و بررسی نشده است.

مبحث اول: تعریف مسئله و تبیین موضوع

در زمان‌های گذشته نیاز و معمول نبود که تجار به طریقی تجارت کنند که در عقد، ثمن و مثن مؤجل باشند اصلاً خلاف حزم و قاعده بود، بنابراین معامله مؤجل که مشهور به کالی به کالی شده است در آن زمان‌ها مورد نداشت، به خلاف امروزه که عمده تجارت جهانی به صورت مزبور صورت می‌گیرد و چه بسا خریدار و فروشنده همدیگر را نبینند و از طریق مکاتبات و وسایل ارتباطی وسیع و ارزان عقدی را منعقد سازند، بانک‌ها نیز در ازا دریافت مبلغی بهای معامله را در زمان مقرر بپردازند. در این روزگار معقول نیست که خریدار وجه معامله یا ثمن بیع را نقداً به طرف دیگر بپردازد. به هرحال این مسئله امروزه مبتلا جامعه است و درآمد ارزی کشورها اعم از آنکه صادرات و واردات نفتی و مواد معدنی باشد یا محصولات و مصنوعات کشاورزی و صنعتی، به‌طور عمده از بیع کالی به کالی تحصیل می‌شود. خوشبختانه با تحقیق و تفحص در متون فقهی و مستندات حکم، ملاحظه کردیم که اجماع ادعا شده، کاملاً با آنچه در شرع هست تطبیق نمی‌کند و مسئله قابل تفصیل و تحلیل و بررسی است در این تحقیق قصد است به شناخت جامع دین و بیع و مطالعه تطبیقی احکام خرید و فروش دین از نظر مذاهب اسلامی پرداخته شود.

مبحث دوم: ضرورت تحقیق و هدف

امروزه در بازارهای اسلامی، به‌کارگیری انواع ابزارهای مالی جدید مبتنی بر شریعت مقدس اسلام جهت جذب و تخصیص منابع جزو اولویتهای جامعه اسلامی قلمداد می‌شود و از آنجا که مشکل بسیاری از واحدهای تولیدی خدماتی و بازرگانی با خرید دین مرتفع می‌گردد و در کتب فقهی و قوانین جاریه عقد دین به‌عنوان یک عقد مستقل مورد بررسی قرار نگرفته است لذا لازم است این موضوع از دیدگاه فقهای مذاهب اسلامی و بر اساس منابع دینی مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد.

مبحث سوم: سؤال‌های اساسی تحقیق:

- ۱- آیا دین می‌تواند به‌عنوان مبیع قرار گرفته و احکام عقد بیع بر آن بار شود؟
- ۲- آیا خرید دین از فرد طلبکار و یا فروش آن به فرد بدهکار از مصادیق قرض ربوی نمی‌باشد؟
- ۳- آیا معاملات بانکی که به‌گونه‌ای مشابه خرید و فروش دین می‌باشند صحیح و جایز می‌باشند؟
- ۴- دیدگاه اهل سنت درباره خرید دین در مسائل روز بانکی چیست؟

مبحث چهارم: پیشینه تحقیق

در رابطه با موضوع پیشنهادی پایان‌نامه و یا کتاب جامعی تألیف و منتشر نشده است ولی موارد ذیل می‌تواند مرتبط با موضوع باشد.

پایان‌نامه:

- ۱- معامله صوری در حقوق ایران و فرانسه، الهیات و معارف اسلامی، سال ۱۳۸۰
 - ۲- معامله به قصد فرار از دین در حقوق ایران و فرانسه، علوم سیاسی و حقوق، سال ۱۳۷۹
 - ۳- ماهیت حقوقی تنزیل اسناد تجاری، شرایط، احکام و آثار آن در حقوق ایران، علوم سیاسی و حقوق، سال ۱۳۶۲
 - ۴- بیع دین به دین، دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات، سال ۱۳۸۸
 - ۵- دین پولی، علوم سیاسی و حقوق، سال ۱۳۶۲
 - ۶- بیع کالی به کالی در فقه اسلامی و حقوق، علوم سیاسی و حقوق، سال ۱۳۷۷
- مقاله:

- ۱- نوروزی بهروز، وضعیت حقوقی معامله به قصد فرار از دین - دانشکده علوم سیاسی و حقوق دانشگاه تهران، سال ۱۳۸۲.

- ۲- درویش خادم بهرام، مقاله معامله به قصد فرار از دین در حقوق اسلام و ایران - دانشکده علوم سیاسی و حقوق، دانشگاه تهران، سال ۱۳۷۰.
- ۳- ملا کریمی فرشته، بررسی فقهی عقود مرابحه، خرید دین و استصناع، مجله تازه‌های اقتصاد، ۱۳۹۰.
- ۴- پیروز فر اکبر، خرید دین، مجله بانک و اقتصاد، سال ۱۳۸۱.
- ۵- ثابت سید عبدالحمید، مجله موضوع شناسی بیع دین، فقه اهل بیت، سال ۱۳۸۱.
- ۶- وزیری مجید، بررسی بیع دین به دین در فقه امامیه، مجله پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، سال ۱۳۸۶.
- ۷- داورزنی حسین، سپرده‌های بانکی با سود معین بر مبنای بیع دین، مجله فقه و مبانی حقوق اسلامی، سال ۱۳۸۹.
- ۸- رحمانی محمد، بیع دین به کمتر، مجله فقه و اصول، سال ۱۳۸۴.
- ۹- سلطانی‌نژاد هدایت الله، بررسی اعتبار بیع کالی به کالی در حقوق ایران و منابع فقهی، مجله نامه مفید، سال ۱۳۷۵.
- ۱۰- امین صدیق محمد، بیع دین، مجله فقه اسلامی، سال ۱۴۲۱ق.
- ۱۱- موسوی سیدباقر، خرید و فروش دین، مجله اقتصاد اسلامی، سال ۱۳۸۱.
- ۱۲- عیوضلو، بررسی فقهی حقوقی عقود در بانکداری اسلامی عقد بیع، مجله تازه‌های اقتصاد اسلامی، سال ۱۳۷۸.

مبحث پنجم: جنبه جدید بودن و نوآوری در طرح

در چند سال اخیر بانک‌ها و مؤسسات مالی نسبت به خرید دین و خرید اسناد تجاری مدت‌دار به مبلغ کمتر و جذب سرمایه از این طریق تبلیغات بسیار داشته و یا به طرق مختلف دیگری به خرید و فروش‌هایی مشابه این مورد اقدام می‌کنند، ولی در کتب فقهی و قوانین مدونه به‌طور

مستقل و مفصل در این باره بحث نشده است و برای بعضی از مؤمنین شبهه‌ی ربوی بودن آن مطرح است.

از سال ۱۳۸۹ قرارداد خرید دین به صورت رسمی وارد قوانین پولی و بانکی کشور شد، در ماده ۹۸ قانون برنامه پنجم توسعه آمده است. (به عقود مندرج در فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، عقود اسلامی خرید دین اضافه می‌شود. آئین‌نامه اجرائی این ماده به تصویب هیئت وزیران می‌رسد.) بر اساس آئین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا، تاکنون بانک‌ها در قالب سیزده عنوان قرارداد مجاز به اعطای تسهیلات بودند:

این عناوین عبارت‌اند از:

- ۱- قرض الحسنه
- ۲- مشارکت مدنی
- ۳- مشارکت حقوقی
- ۴- سرمایه‌گذاری مستقیم
- ۵- مضاربه
- ۶- معاملات سلف
- ۷- فروش اقساطی (نسیه) جهت تأمین سرمایه در گردش واحدهای تولیدی
- ۸- فروش اقساطی وسایل تولید، ماشین‌آلات و تأسیسات
- ۹- فروش اقساطی مسکن
- ۱۰- اجاره به شرط تملیک
- ۱۱- جعاله
- ۱۲- مزارعه
- ۱۳- مساقات.

هیئت‌وزیران در جلسه مورخ ۱۳۹۰/۵/۲ بنا به پیشنهاد شماره ۹۰/۴۵۱۹۳ م مورخ ۱۳۹۰/۲/۳۱ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و به استناد ماده ۹۸ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران، الحاق سه عقد جدید استصناع، مرابحه و خرید دین را به آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکی بدون ربا تصویب نمود. در دستورالعمل‌ها و آیین‌نامه‌های اجرایی عقد خرید دین، بر ضرورت واقعی بودن دیون مبنای تنزیل تأکید شده است. همچنین در قوانین موجود کشور به بانک مرکزی اجازه انتشار بیع دین داده نشده و استفاده از این ابزار صرفاً برای بانک‌ها مجاز شناخته شده است. در این رابطه لازم است مقررات لازم تصویب شود.

مبحث ششم: روش انجام تحقیق

کتابخانه، به‌کارگیری رایانه و اینترنت و قوانین و مقررات و بخشنامه‌های مربوط به بانک‌ها و مؤسسات مالی

فصل اول: کلیات

مبحث اول: ایقاع

ایقاع عمل حقوقی است که تنها با یک اراده واقع می‌شود. یعنی ایقاع عمل حقوقی است که صرفاً با یک اراده که موجب آن است ایجاد شده و مانند عقود، متوقف بر تراضی که محصول توافق دو اراده است، نمی‌باشد. به‌طور کلی منشأ تعهدات در روابط حقوقی توافق اراده افراد است که سازنده عملی است بنام عقد؛ اما باین حال قانون‌گذار در مواردی معتقد به وجود تعهداتی با منشأ تک ارادی شده است، بدون اینکه طرف مقابل که اراده دیگری در جهت تغییر حقوق یا دارایی وی می‌باشد حقی در جهت موافقت یا مخالفت با آن داشته باشد. بسیاری ایقاعات را چون که موجب سلطه بر دیگری می‌شود، خلاف اصل و استثنا می‌دانند.

مبحث دوم: عقد

توافق دو اراده ضروری در جهت ایجاد یک اثر حقوقی را عقد یا قرارداد گویند، جمع عقد، عقود است. به عبارت ساده‌تر هرگاه جهت به وجود آمدن یک اثر حقوقی همچون بیع، اجاره و نظایر آن، نیاز به تلاقی و تراضی ضروری دو اراده باشد، عقد محقق می‌گردد. با این تعریف ماهیاتی چون وصیت تملیکی، وکالت، هبه و دیگر ماهیاتی که قبول قابل در آن قبول ضروری نیست، از تعریف و شمول عقد خارج می‌شوند.

قانون‌گذار ایران در ماده ۱۸۳ قانون مدنی عقد را چنین تعریف نموده است: (عقد عبارت از این است که دو یا چند نفر در مقابل دو یا چند نفر دیگر تعهد بر امری نمایند و مورد قبول آنها باشد) بر این تعریف ایراداتی شده است. از جمله اینکه این تعریف عقود تملیکی را به‌واسطه حصر عقود به تعهد طرفین در جمله قانون‌گذار دربر نمی‌گیرد. این ایراد از سوی بزرگان علم حقوق ایران این‌گونه پاسخ داده شده است که: اگرچه متن این ماده از قانون فرانسه مأخوذ است، اما نویسندگان قانون مدنی ایران با نظر به فقه این ماده را تغییر داده‌اند. فلذا چون در فقه عهد در معنی عقد نیز به کار می‌رود، این ماده همه عقود را در برمی‌گیرد. ایراد دیگر این ماده

قانونی استفاده از کلمه نفر است، درحالی که بهتر بود از کلمه شخص استفاده می شد تا اشخاص حقوقی را نیز شامل می شد.^۱

گفتار اول - اقسام عقد

تقسیم قراردادها و عقود:

۱- به اعتبار درجه اجباری بودن آن به عقد لازم، جایز و خیاری تقسیم می شوند.

• عقد لازم: عقدی است که هیچ یک از طرفین معامله حق فسخ آن را نداشته باشد، مگر در موارد معین؛ مانند عقد بیع و عقد اجاره.

نکته: لازم به توضیح است که موارد معین ممکن است یکی از خيارات ماده ۳۹۶ قانون مدنی به بعد باشد، مبنای لزوم قراردادها اصل لزوم یا اصاله اللزوم موضوع ماده ۲۱۹ قانون مدنی می باشد.

• عقد جایز: مطابق ماده ۱۸۶ قانون مدنی (عقد جایز آن است که هریک از طرفین بتوانند هر وقتی که می خواهند آن عقد را فسخ یا برهم بزنند).^۳ مانند عقد وکالت، عقد وصیت.

• عقد خیاری: عقدی است که به حکم قانون یا به موجب توافق و رضایت (تراضی) طرفین برای هردو طرف و یا یکی از آنها و یا شخص ثالث، خیار فسخ یا حق فسخ پیش بینی شده باشد. عقد خیاری یکی از اقسام عقد لازم است نه جایز.^۴ به بیان دیگر عقد خیاری به عقد لازمی گفته می شود که در آن خیار شرط آمده باشد. مثل خیار غبن یا شرط خیار.

۲- به اعتبار اثر عقد به معلق و منجز تقسیم می شوند:

^۱ کاتوزیان، ناصر، قواعد عمومی قراردادها، ۲۰/۱۱

^۲ قانون مدنی، ماده ۱۸۵

^۳ همان، ۱۸۶

^۴ همان، ۱۸۸

- عقد منجز: یکی دیگر از اقسام عقود مطابق ماده ۱۸۹ قانون مدنی عقد منجز است و آن عقدی است که تأثیر آن پس از انتشار عقد منوط به امر دیگری نباشد، یعنی به‌طور قطعی اثر آن محقق شود در غیر این صورت عقد معلق خواهد بود.

- عقد معلق: عقد معلق در مقابل عقد منجز بکار برده می‌شود که از قسمت اخیر ماده ۱۸۹ قانون مدنی استنباط می‌شود، یعنی عقدی است که اثر آن منوط و وابسته به امر دیگری است؛ مانند پدری خانهاش را به فرزندش هبه کند لیکن دادن خانه را به فرزندش تعلیق کند، یعنی منوط کند به مثلاً اخذ ليسانس توسط فرزندش.

عقد معلق دو نوع است:

الف- تعلیق در انشاء عقد.

ب- تعلیق در منشأ عقد.

فقه‌های امامیه تعلیق در انشاء را باطل می‌دانند و معتقدند عقد واقع نمی‌شود، اما تعلیق در منشأ را پذیرفته‌اند.^۱

تعلیق در انشاء یعنی، کسی بگوید خانها را به تو خواهم فروخت مشروط بر اینکه ليسانست را اخذ کنی. در این مثال اساساً عقدی واقع نشده است اما تعلیق در منشأ ملکیت در عقد بیع معلق می‌شود^۲ و از فعل ماضی استفاده می‌گردد، یعنی گفته می‌شود خانها را به تو فروختم مشروط بر اینکه ليسانست را اخذ کنی.

۳- گاهی عقود به اعتبار انتقال ملک به عقود تملیکی و عهدی تقسیم می‌شوند.^۳

- عقد عهدی: عقدی است که برای یک طرف در مقابل طرف دیگر حق دینی یا تعهد ایجاد می‌کند؛ مانند بیع سلم. در این بیع فروشنده متعهد می‌شود مثلاً در قبال مبلغ معینی ۵۰

^۱ قانون مدنی، ماده ۱۸۹

^۲ همان، ماده ۷۰۰

^۳ همان، ماده ۱۸۳

تن گندم به دیگری بفروشد، یعنی متعهد شده است پس از رسیدن محصول و درو کردن آن، محصول را تحویل دهد.

• عقد تملیکی: عقدی است که به موجب آن مال یا ملکی از یک طرف به طرف دیگر یا شخص ثالث منتقل می‌شود؛ مانند بیع خانه.

۴- گاهی عقود به اعتبار اعتبار فوری بودن و نبودن به عقود فوری و مستمر تقسیم می‌شوند.

۵- گاهی عقود به اعتبار داشتن عوض یا نداشتن عوض تقسیم می‌شوند.^۱

• عقد معوض: عقدی است که یکی از طرفین در مقابل طرف دیگر تعهد می‌کند مالی را در عوض مالی به او بدهد. در عقد معوض دو رکن وجود دارد که عبارت است از: عوض و معوض؛ مانند عقد بیع که دو رکن دارد (ثمن و مثن).

• عقد غیرمعوض: عقدی است که یکی از طرفین مالی را به دیگری می‌دهد و یا در مقابل دیگری متعهد می‌شود، مانند هبه که ما به ازا ندارد چون واهب (هبه کننده) در مقابل بخشش خود از متهدب چیزی نمی‌گیرد.

۶- گاهی عقود به اعتبار شرط داشتن به مطلق و مشروط تقسیم می‌شود.^۲

• عقد مطلق: عقدی است که هیچ قید و شرطی در آن نیست و عقد ساده هم می‌گویند.

• عقد مشروط: عقدی است که یکی از شروط (شرط نتیجه، فعل یا صفت) در آن قید شده باشد، مثلاً در معامله‌ای شرط می‌شود که مبیع چنان ویژگی‌هایی را داشته باشد.

۷- عقود به اعتبار چگونگی انعقاد به دو گروه تقسیم می‌شود.^۳

• عقد تشریفاتی: عقدی است که برای انجام آن یا صحیح بودن آن عقد نیاز به رعایت تشریفاتی مثلاً معامله یعنی بیع، هبه، سلم زمین و یا سایر املاک نیاز به ثبت معامله در دفتر املاک است. یا ازدواج و طلاق به ترتیب عقد و ایقاع می‌باشند، تشریفاتی هستند.

^۱ کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی اعمال حقوقی، ۲۸/۷

^۲ همان، ۷۸/۴

^۳ همان، ۱۹۸/۵

- عقد غیر تشریفاتی: عقدی است که برای انعقاد آن نیاز به تشریفات نیست، مثل وکالت

مبحث سوم: بیع

بیع در لغت به معنای داد و ستد است و این واژه همانند واژه (شراء) از اضداد است و در خرید و فروش، هر دو، به کار می‌رود، ولی بر اثر کثرت استعمال، (بیع) فروش کالا و (شراء) خرید آن را به ذهن متبادر می‌سازد.^۱ تجارت را نیز به (بیع و شراء) معنی کرده‌اند، در متن‌های مختلف، لفظ تجارت، به معنای مبادله مال با هدف کسب سود به کاررفته؛ در نتیجه به‌طور کلی می‌توان گفت بیعی که استعمال می‌شود دارای دو طرف است، بایع و مشتری که وجود هر دو برای بیع الزامی می‌باشد.

اهل لغت در این‌که مفهوم بیع، (مبادله دو مال بر اساس تراضی) است اختلاف اساسی ندارند؛ در عین حال ارائه تعریفی جامع و مانع از بیع، فقیهان را بر آن داشته تا در تعریف و اوصاف عقد بیع، مباحثات دقیقی مطرح کنند بر همین اساس کتب فقهی تعاریف متعددی برای لفظ بیع بیان کرده‌اند که به برخی از آنها اشاره می‌گردد:

- ۱- انتقال عین از شخصی به دیگری در مقابل عوض معین با تراضی.^۲
- ۲- ایجاب و قبولی که بر انتقال دلالت کند یا عقد مرکب از ایجاب و قبول^۳
- ۳- نقل عین به صیغه مخصوصه
- ۴- انشاء تملیک عین در مقابل مال^۴

^۱ ابن منظور، محمد بن مکر، *لسان العرب*، ماده بیع، ۲۳/۸

^۲ طوسی، محمد بن حسن، *المبسوط فی فقه الامامیة*، ۷۶/۲

^۳ انصاری، مرتضی بن محمد امین، *المکاسب المحرمة و البیوع و الخیارات*، ۱۰/۳

^۴ همان، ۱۱/۳

مبحث چهارم: دین

دین، مفرد دیون است و هر چیز غیر حاضری دین است و جمع آن دیون و آدین است؛ دین در لغت به معنای وام یا بدهی است که در سررسید معینی باید پرداخت شود. دین از نظر لغوی، به قرض دارای اجل و مهلت معین گفته می‌شود.

برخی دین را به آنچه ذمه بدان مشغول است تعریف کرده‌اند؛ اعم از آنکه مال باشد یا حقوق، همچون حقوق الهی از قبیل نماز، روزه و حج که مکلف انجام نداده و ذمه‌اش بدان مشغول است؛ اما گروهی از دیون هستند مانند مهریه و شیء غصب شده و امثال آنها که از نظر لغوی دین نیستند بلکه از نظر شرع، دین به حساب می‌آیند و این به جهت شباهتشان به قرض از جهت ثبوت و استقرار آنها در ذمه است.

در انتها باید بیان کنیم که دین، عقد نیست بلکه مالی که به ذمه انسان می‌آید یعنی یک مال کلی ثابت در ذمه که انسان به دیگری باید بپردازد، دین نام دارد. در مورد تعریف اصطلاحی دین، نظر واحدی همانند بیع نمی‌توانیم بیابیم در نتیجه به بیان تعریف دیدگاهی از مذاهب مختلف می‌پردازیم:

الف - نظر علمای عامه: در مورد اصطلاح دین و کاربرد آن در مباحث فقهی نظریات مختلفی از سوی علمای اهل سنت مطرح گردیده است.

حنفیه دین را این‌گونه تعریف کرده است: دین، هر مالی است که به ذمه تعلق گیرد و ناشی از معاوضه یا اتلاف و یا قرض باشد

تعریف دیگری برای دین از سوی جمهور فقهای شافعیه، مالکیه و حنابله طرح شده که چنین است: هر مالی که به ذمه تعلق گیرد و ناشی از سببی از اسباب مقتضی ثبوت آن در ذمه باشد.

ب - نظر علمای امامیه: به‌طور کلی دین یعنی، تعهدی که بر ذمه شخصی به نفع دیگری وجود دارد

گروهی از فقها تعریف دین را این‌گونه بیان می‌دارند: (دین مال کلی ثابتی در ذمه شخصی برای دیگری به سببی از اسباب است). پس به‌طور کلی می‌توان گفت: دین چیزی است که به سبب اختیاری یا قهری مانند قرض یا بیع یا اتلاف یا جنایت یا نکاح یا نفقه زوجه یا به سبب جنایت در ذمه ثابت باشد.

ج- نظر قانون مدنی حق شخصی که حق ذمی هم نامیده می‌شود که به‌موجب آن صاحب حق می‌تواند از کسی که آن حق به زیان او است، انتقال مال یا انجام دادن فعل و یا ترک فعلی را بخواهد

مبحث پنجم: ربا

ربا کلمه‌ای عربی است و به معنای رشد کردن و مطلق زیادی است که در آیات قرآن و احادیث ائمه بسیار در این معنا بکار رفته است. در تعریف اصطلاحی گروهی از فقها تعریف مشخصی برای آن ذکر نکرده‌اند در مقابل گروهی از فقها تعریفی که برای ربای معاملی آورده‌اند را برای ربا نیز بیان کرده‌اند گروه دیگر از فقها در تعریف ربا تلاش کرده‌اند به‌گونه‌ای عمل کنند که تمام اقسام ربا را تعریف کنند و در نتیجه چنین تعریفی را بیان کرده‌اند: ربا عبارت است از فروش یا هرگونه معاوضه دو شی هم‌جنس که در زمان پیامبر (ص) با پیمان و وزن اندازه گرفته می‌شد و یا پس از ایشان مردم به‌طور عادی با پیمان و وزن انجام می‌دهند، در صورتی که به همراه یکی از دو شی هم‌جنس، زیاده‌ای حقیقی یا حکمی به دیگری برسد. یا ربا عبارت است از قرض دادن دو شی هم‌جنس به همراه هرگونه زیادی، هرچند اندازه‌گیری آن مال به پیمان و وزن هم نباشد ولی چنانچه ربا دهنده کافر حربی و رباگیرنده مسلمان باشد یا ربا بین پدر و فرزند یا زن و شوهر باشد ربا محسوب نمی‌شود.